
ДОКУМЕНТИ

**Василь Ботушанський
(Чернівці)**

ВІДЕНСЬКІ АРХИВИ ПРО БУКОВИНСЬКІ СПРАВИ

Продовжуючи далі справу публікації архівних документів з віденських архівів про Буковину, наведемо на цей раз досить цікаве джерело про становище на Буковині у 1916–1917 рр.

Мова йде про звіт Крайового управління Буковини міністру внутрішніх справ Австрії від 22 листопада 1917 р., в основу якого ліг звіт директора поліції Чернівців цьому ж Крайовому управлінню від 20 листопада 1917 р. на 32 сторінках машинопису. Як і кожен начальник, директор чернівецької поліції Тарангул (рум. тарган) намагався у цьому звіті для внутрішнього (таємного) користування відобразити події об'єктивно, підкреслити, що поліція за всіх обставин (зокрема втечі з Буковини) була “у курсі справи”, а що стосувалося настроїв буковинців під час третьої російської окупації Буковини (червень 1916 – серпень 1917 рр.), то вони, мовляв, загалом зберігали вірність Австрії. Мусіли зберігати, бо після кожного повернення у край австрійської влади ті, що явно не зберігали тієї вірності, зазнавали переслідувань, арештів, а окремих страчували за законами воєнного часу як шпигунів, зрадників.

Оскільки К. Тарангул був румуном за національністю і, мабуть, знав про таємні переговори між Росією і Румунією, про згоду Росії передати Румунії територію по р. Прут з Чернівцями, то український рух, спрямований на приєднання Буковини до України, трактував як небезпечний.

Звіт містить низку цікавих подробиць з життя Чернівців воєнного часу: про боротьбу між різними політичними угрупованнями за владу в міському самоврядуванні, про продовольчий стан при російській окупації і після повернення австрійської влади, про залишення міста російським військом, про чеські військові підрозділи, про українського комісара Буковини і Галичини Д. І. Дорошенка, про поведінку під час російської окупації румунського, українського, польського, єврейського, німецького населення, про збитки, завдані Чернівцям та ін.

При перекладі цього досить об'ємного документа з німецької мови на українську автор-упорядник більшу частину тексту, найбільш інформативну, наводить дослівно, менш інформативну передає за змістом (регестом), несуттєві деталі опущено. Але й при дещо неповному наведенні джерела воно придатне для наукового використання і узагальнення щодо історії Чернівців, буковинського краю у зазначений період.

1917 р. листопада 22. Із звіту Крайового

управління Буковини міністру внутрішніх справ у Відні про становище в Чернівцях і краї під час третьої російської окупації, поданого на підставі інформації директора чернівецької поліції К. Тарангула від 20 листопада 1917 р.

Незадовго перед російською [Лютневою] революцією в місті [Чернівцях] почалися продовольчі труднощі. Незадоволення населення зростало з дня на день. Незадовго перед цим сюди прибуло відділення Всеросійського земського союзу* і намагалось вступити у стосунки з місцевою владою і населенням. Було створено правління [виконавчий комітет] з 18 чол. на чолі з проф. Сагіним**, яке мало завдання продавати населенню товари Союзу з додатком у 2%. І справді, незабаром поступили порівняно дешеві життєві засоби.

Але цей комітет мав не тільки зазначене завдання. Він мав завдання проводити тут великоукраїнську революційну пропаганду, бо його президент згадуваний професор Багрій з Києва був одночасно керівником „Исполнительного комитета” російського Тимчасового уряду. Він прагнув підготувати ґрунт для того, щоб включити Буковину у Велику Україну і поширював відповідну інформацію. За цим великоукраїнським рухом стояла Німеччина, яка бажала об'єднання усієї України. Підтримувала цей комітет і греко-католицька церква, яка тепер вела постійну службу, на яку приходило багато українських офіцерів православного віросповідання. Цим самим повинно було виникнути протиставлення українців великоросам, які належали переважно до східно-православного обряду. Було запрошено греко-католицького митрополита Шептицького*** заснувати у Чернівцях свій осідок. Якийсь час його тут справді очікували.

До цього комітету належали деякий час також представники всіх національностей, представлених у Чернівцях, за винятком румунів. Але пізніше, коли стало ясно, що цей комітет переслідує політичні цілі, вийшли з нього [...]

Росло незадоволення бургомістром Вітеком, призначеного Тимчасовим урядом.

Представники українських партій, російських робітників**** і солдатів 26 квітня 1917 р. створили свій великий міський громадський комітет, свого роду громадську раду, обрали Шандру (Şandru) бургомістром, Федоровича і Шехнера – віцебургомістрами, університетського професора д-ра Котлярчука, редактора Цукера, казначея [Zahlmeister] Клейна і Йозефа Тучека – громадськими радними, нарешті римо-католицького церковного адміністратора Веллінга, учителя Людвинського, Клаудіуса Стефанелі, торговця Марека Фіша, шкільного інспектора Мітельського, езуїтського старшого духовника [Superiori] Ролліа – членами ради. Отже, у цій раді були представники усіх націй

і конфесій. Цим Земський союз, який інспірував це, хотів дійти до влади у місті, щоб влада з часом перейшла до українців на чолі з Федоровичем.

Цей комітет 26 квітня 1917 р. ввечері ухвалив рішення усунути Вітека з посади і направився до нього з цією вимогою. Той подзвонив губернатору Дорошенку. Останній переговорив з генерал-губернатором Усовим, вказав на незаконність цих дій, підкресливши, що [остаточне] рішення залежить від верховного головнокомандувача Брусилова*****. Відповідь надійшла через три дні.

Це була певна перемога українців, їх партій, Дорошенка, чернівецького повітового начальника Лотоцького, проф. Багрія проти реакційної військової адміністрації на чолі з Вітеком.

На противагу цьому комітету Олексій Геровський***** створив свій міський комітет з таких осіб: університетський професор Мількович (голова) [москвофіл], професор Літеану, надучитель Павлюк, радник Крайового суду Клаудіус Стефанелі як член ради.

Цьому комітету протегували військові власті, а особливо Корнілов (Брусилову якраз тоді присвоїли звання Генералісимуса). Але проти цього виступив Дорошенко. Геровський змушений був залишити Чернівці, йому було заборонено з'являтися на Буковині і в Галичині [...].

Почав діяти новий міський комітет [Bürgerkomitee], який запровадив реквізиції машин, металу. Ввів громадський порядок, бо після революції тут теж [російську] поліцію і жандармерію було відправлено в Росію, а на їх місце нічого не було створено. За рішенням комітету при допомозі місцевих чиновників було створено цивільну оборону [Bürgerwehr], але там виявилось багато шпигунів Австро-Угорщини і вона була розпущена.

Було створено міліцію. Розроблено систему допомоги бідним, створено громадські їдальні, де щодня харчувалося 1000 осіб (суп і хліб), пункти продажу продовольства. Цим займався Продовольчий комітет замість Земського союзу. Його членами були російські солдати і робітники. Допомігав державним службовцям, що поверталися. Із засобів Релігійного фонду комітет дозволив видати їм 50 тис. руб., з яких вдалося розподілити 20 тис. Спроба ввести в магістраті українську ділову мову була зірвана (wurde vereitelt). У комітеті з обґрунтуванням [необхідності введення української мови] виступив від "Исполнительного комитета" Федорович. Але комітет відкинув це і вирішив ввести німецьку мову. Його підтримав і російський уряд [адміністрація] [...].

Евакуація [відступ] росіян була неминучою, вони це відчували, і ще за 20 днів почалася підготовка і виїзд. Забирали і державне, і приватне майно. Росіяни хотіли вивезти і юнаків у віці понад 18 років, але це їм не вдалося. Геровський за 3 – 4 дні до залишення Чернівців з'явився тут, вимагав арештів і вивозу частини населення, але не вдалося.

Охороною Вітека і Мазанека [чехи] виступив у Чернівцях загін у 200 чол. чехів – російських

військовополонених у австрійській формі. Коли Геровський вимагав розігнати „Великий громадський комітет“, чехи провели у міському театрі збори протесту, а потім з червоним прапором пройшли по місту, вигукуючи “Геть Австрію! Хай живе Чеська республіка!”.

За три дні Дорошенко дав наказ покинути місто, але не головними вулицями, а бічними, електростанцію і водогін не чіпати. Козаки почали грабувати все, що тільки можна, хоч були патрулі. В ніч відходу було до 10 пожеж, які вдалося локалізувати.

К. Стефанелі добровільно пішов з росіянами.

За правління Вітека було ухвалено рішення перейменувати вулицю Ратушну на вулицю генерала Лечицького, який був на чолі російських військ, які першими вступили у Чернівці 18 червня 1916 р., а вулицю Мілієвську назвати Ратушною. Також було вирішено передати ділянку міської землі російським військовим властям для військового кладовища [...].

Продовольче становище під час третьої російської окупації було задовільним для нас. Продовольство, особливо мука і м'ясо ввозилися з Росії, ціни загалом були низькі, бо кругом кордони були закриті. Після революції настало погіршення, бо торговці боялися самі везти продовольство, яке дорожчало. Бідному населенню помагали російські економічні товариства, особливо Київський “Земський союз”, який сам запропонував свою допомогу і доставку.

До вступу наших [австро-угорських] військ у місто продовольчий стан, особливо на передмісті, був добрий. Але це змінилося після відходу росіян, бо наші [австро-угорські] військові частини негайно почали всупереч забороні міського коменданта реквізувати життєві засоби у великих масштабах.

Звичайно, продовольчим постачанням російський уряд хотів привернути на свій бік місцеве населення. Продовольство доставлялося у великій кількості в край у той час, як в інших регіонах Росії його не вистачало. Доказ тому – приїзд сюди з Росії численних покупців, які тут купували хліб і вивозили в Росію. Місто стало тоді явним торговельним містом [ausgesprochenen Handelsstg]. Реквізували росіяни лише машини, метал; зерно не реквізували, худобу – в невеликій кількості. Реквізувала комісія на чолі з генерал-майором бароном Кноррінгом.

Сільське населення в цілому під час російської окупації залишалося лояльним [до Австрії] і до росіян особливої симпатії не проявляло. Так само поміщики, промисловці.

Деяко активніше спілкувалося міське населення. Дівчата, жінки йшли на зв'язки. Деякі виходили заміж офіційно, деякі – таємно. Причина: бо солдати були відірвані від дому. Мали місце венеричні захворювання [...].

Румуни. Найкраще поводитися румуни до оголошення Румунією війни [Австро-Угорщині] [...].

Рутени [українці] ставилися до росіян спочатку добре. Вони дістали навіть своє представництво у

магістраті. Завдяки мові вони досить часто входили у контакти з росіянами і були перекладачами в магістраті і у всіх органах влади.

Але за російської адміністрації рутенська [українська] мова в урядуванні не була визнана (“хахлацкое наречие”), вважалася селянським діалектом. До революції ставлення рутенів [українців] [до Австрії] було цілком коректним.

Ставлення до українців Росії почало суттєво мінятися, коли російська революція в Росії набула значення і для різнонаціональних революціонерів, серед яких поширилися національні сепаратистські устремління, зокрема серед українців. Українські партії створили там революційний уряд.***** Буковина була тоді ніби під урядом цих українських сепаратистів, які розгорнули тут сильну національну пропаганду у тому розумінні, щоб з українських областей Росії і окупованих ворогом [російською армією] територій Австрії створити широку, всеохоплюючу [umfassend] Україну. А з цією метою здобути велике доповнення за рахунок тутешнього населення досі пригноблених областей, без різниці щодо національності і віросповідання, економічного і політичного життя цих областей [Буковини і Галичини].

Завдяки цивільному губернатору Дорошенку вишеназваний „Исполнительный комитет”, без сумніву, був інституцією, яка мала великоукраїнську мету, у якому, як уже згадувалося, велику роль відігравав київський університетський професор Багрій, і у якому, крім румунів, які мали інші устремління, були представлені й інші національності міського населення.

Як видається, одну з головних ролей у цих великоукраїнських прагненнях відігравав міський учитель і тодішній член міської ради Федорович, який після революції теж відігравав помітну роль при реорганізації органів царської військової адміністрації з її великоросійським спрямуванням, а також ще раніше при заснуванні дитячого інтернату імені царської дочки Тетяни по вул. Ветеранській (нині – вул. Франца), який як „приют-ясла” служив українським дітям. Таких інтернатів було кілька, загалом 4, які з самого початку мали всеслов'янську мету. Слід зауважити, що у цьому інтернаті знаходили притулок діти і неслов'янських національностей, зокрема єврейські діти.

У рутенському [Українському] народному домі було засновано “Український військовий клуб”, де майже щовечора відбувалися зібрання, лекції. У всіх цих національних взаємозв'язках лежала в основі великоукраїнська ідея, яка суперечила австрійським державним інтересам.

Виступаючи публічно, українці [східні] не мали якоїсь офіційної програми, вони також не брали активної участі у демонстраціях, які організовувалися солдатами, і лише у незначній мірі брали участь у публічних зібраннях “Українського національного фонду”.

У приватних розмовах окремі відсталі [zurückgebliebenen] українці висловлювалися у тому

політичному сенсі, що теперішні національні інтереси всіх українців полягають у тому, щоб разом з братами в Росії добиватися здійснення ідеалу – вільної України. Але цим національним прагненням протистоять широкі маси рутенського [українського] міського населення, цілком індеферентного. При цьому слід сказати, що рутени [буковинські українці] загалом залишалися цілком лояльними [до Австрії].

Поляки, їх поведінка. Російський уряд хотів використати поляків у політичних цілях і робив це успішно. Вони були резервом росіян у всіх залізничних та інших службах, економічних, навіть у військових – скрізь служили поляки, прислані з Царства Польського. Після революції [Лютневої 1917 р.] поляки використовували свободу для своїх організацій. У Чернівцях було створено три союзи: “Зв'язок польський”, до якого належали переважно залізничники і службовці, “Зв'язок польських військових”, до якого належали офіцери і солдати польської національності і “Зв'язок поляків в дорожній організації “Nadurabiuz”. У ньому групувалися технічні працівники залізниць польської національності

Nadurabiuz: Naczelnik dorojnych rabot Juho-Zanadnoho Fronta.

Перший союз включав і місцевих поляків. Він прагнув незалежності Польщі, будив самосвідомість поляків, влаштовував численні збори. Його установчі збори відбулися у міському театрі. Конституювалися у Домі польським на храмове свято. Були промови. Але більшість місцевих поляків трималися осторонь цих зборів і союзів, бо вони були створені під егідою ворожої щодо Австрії держави [Росії].

Всього у цих союзах числилося 598 членів, у т.ч. невелика кількість австрійських поляків.

Уряди Центральных держав 5 листопада 1916 р. ухвалили акт, за яким польські службовці, що були підданими Росії, оголошувалися не її підданими, а вільними громадянами Польської держави [Reiches]. Тутешні католицькі священники і польські поміщики симпатизували великопольському руху [...].

Євреї. Спочатку вступили в тривалі торговельні зв'язки з росіянами. Їздили в Росію, купували товари, які тут перепродували за високими цінами, бо 1 руб. дорівнював 3,33 крони, пізніше – 4 к. [до війни – 2,5 к.]. Цим обезцінювалася крона, населення від цього терпіло збитки.

Проти цих торговців не було вжито ніяких заборонних заходів. Торгівля продовжувалася. Але сюди ринули їх корумповані одновірці, браття-євреї, які справили негативний вплив.

Досить сказати, що останнім віце-губернатором був єврей д-р Ландсбергер, а в раді солдатських і робітничих депутатів і у вищестоящому комітеті були єврейські представники, яких євреї сильно підтримували [...].

Німці. Трималися патріотично, але їх було мало [втекли] [...].

Чехів-буковинців було мало. Зате чехів-вій-

ськовополонених, що попали в російський полон і перейшли на бік ворога [Росії], було тут 2 – 3 тисячі. Вони організували 4 дружини, склали присягу ворогу [російському царю]. Особливо значним був вплив Вітека і Мазанека*. Серед патріотичного населення вони викликали невдоволення. Тутешній чех лісничий Буковинського православного релігійного фонду Шрайбер служив у російській охоранці.

До військовополонених, що попали в російський полон під час [Брусилівського] прориву російських військ у 1916 р., населення ставилося зі співчуттям, помагало харчами, одягом, тютюном. Таких жертводавців було понад 200 чол [...].

Російська революція докотилася і до Буковини. Але місцеве населення у масових заходах не брало участі, стояло осторонь.*****

Населення сподівалося, що ця російська свобода приведе до того, що російські солдати заберуться з Буковини і край буде звільнений від поневолення. Революція мала вплив [у Чернівцях] лише на українців і поляків, які прагнули покінчити з правлінням Вітека [...].

Російська революція не пустила тут, у нашому краї жодних коренів і не лишила ніякого глибокого сліду.*****

Значний вплив на населення справила смерть Франца Йосифа I і зміна імператора. Все населення зустріло звістку про смерть Франца Йосифа з глибоким сумом. Всупереч забороні у церквах відбулися траурні богослужіння, на яких було багато місцевого населення [...].

Збитки, завдані Чернівцям.

Знищено публічні будівлі, промислові підприємства, транспортні засоби, казарми, мости, забрано худобу, зерно. Хоч збитки повністю ще не встановлено, але приблизно вони становлять 13,25 млн. крон. З них на приватні будівлі й промислові підприємства припадає приблизно 6,5 млн. к. Публічні будинки і заклади – 4,75 млн.к. Худоба і польова продукція – 1,25 млн.к., інші – 1 млн. Але насправді шкода становила до 20 млн. к.

Зараз становище в краї у політичному відношенні нормальне [normal]. Великопольський і великоукраїнський рух не помітні.

Економічне становище поліпшується. Але не вистачає муки, молока, сиру, яєць жирів, олії, гасу, дров і вугілля.

Реквізиції продовжуються, від яких особливо потерпає сільське населення, бо що не встиг забрати ворог [рос. військо], спустошують свої [австро-угорські] військові частини, прирікаючи його на нужду і голод.

Терплять від реквізицій і жителі передмість [...].

Не вистачає і фуражу [...].

Ц[ісарсько]-к[оролівський].

надвірний радник і директор поліції

Тарангул в[ласною] р[укою].

* Всеросійська організація, створена 30 липня (с. с.) 1914р. у Москві на з'їзді уповноважених губернських земств з метою надання допомоги хворим і пораненим під час Першої світової війни, полоненим, біженцям.

** С. Сагін, д-р, проф. кафедри догматики Чернівецького університету.

*** Митрополит А. Шептицький після Лютневої революції 1917 р. був звільнений із заслання в Росії, прибув до Києва, мав зв'язки з діячами Центральної ради, перебував там до вересня 1917 р.

**** Під час Першої світової війни з Російської імперії на Буковину, в Галичину було направлено значну кількість робітників на різні роботи, особливо на “перешивання” вузких австрійських залізниць на ширші російські.

***** Російський генерал О. О. Брусилів у травні-липні 1917 р. обіймав посаду Верховного головнокомандувача збройних сил Росії.

***** О. Геровський – буковинський москвофіл, який орієнтувався на Росію.

***** Йдеться про Генеральний секретаріат Української Центральної ради як уряд, що діяв в Україні з 28 червня 1917 р. по 22 січня 1918 р.

***** Місцеве буковинське населення здебільшого боялося брати участь у якихось масових акціях, особливо антиавстрійських, бо при кожному поверненні австрійська військова влада за це арештовувала, депортовувала, а декого й страчувала.

***** Мабуть, це було сказано на догоду вищому начальству. Менше як через рік українці Буковини на своєму вічі 3 листопада 1918 р. висловилися за вихід зі складу Австрії і приєднання до держави України, яка виникла саме внаслідок Лютневої (1917 р.) революції в Росії.

Österreichisches Staatsarchiv. Abteilung Haus-, Hof-und Staatsarchiv. Politischesarchiv 1. Lisse-Krieg. 16 f. Interne Krieg. K.k. Ministerium des Innern. – Kart. 816. – 1.в. Арк. 116 – 128.